

צפונות החמור

מדוע פודים את החמור?

פרשתנו חותמת בקדושת הבכורות, המתחלקת לשלושה חלקים: פדיון בכור אדם, פדיון בכור בהמה טהורה ופדיון פטר חמור. ביחס למצווה האחרונה מפרטת התורה: "וכל פטר חמור תפדה בשה, ואם לא תפדה – וערפתו".

מיד לאחר המצוות הללו מובאת שאלת הבן לאביו:

והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר: מה זאת? ואמרת אליו: בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים. ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרג ה' כל בכור בארץ מצרים מבכר אדם ועד בכור בהמה על כן אני זבח לה' כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה.

שאלה זו, התוהה לפשרן של המצוות הקשורות בקדושת הבכורה, חושפת מקום עיון בדין פדיון פטר חמור. אם נקרא את השאלה והתשובה כמכוונות לקדושת הבכורה באדם ובבהמה טהורה, יובנו הדברים על נקלה: מאחר וה' הרג את כל בכורות מצרים, ציוותה עלינו התורה לעשות זכר לאותו נס בדמות הנהגות מיוחדות הנוגעות לקדושת הבכור באדם ובבהמה טהורה. תמורת בכורות האדם ניתנים הלוויים (ובהמשך הדורות – הכסף) לעבודת הקודש, ואילו בכורות הבהמה טהורה קרבים עליגבי המזבח ונאכלים לכהנים.

אולם אם נבקש לכלול במשמעות הדברים גם את פדיון פטר חמור, נתקשה. האב משיב: "על כן אני זבח לה' כל פטר רחם הזכרים", ואילו פטר חמור אינו נזבח ואף השה הפודהו נחשב לחולין גמורים, ממונו של כהן, ואין למזבח כל חלק בו. עוד מוסיף האב ומלמד את הבן: "וכל בכור בני אפדה", אך לכאורה אין בחמור כל קדושה שתצריך פדיון. אדרבה, אם אמנם הוא קדוש – להיכן הולכת קדושתו וכיצד נוהגים בשה הניתן תמורתו מנהג חולין?

גם המצווה הנוספת האמורה בעניינו של פטר חמור זוקקת ביאור: "ואם לא תפדה – וערפתו". לא מצינו דוגמתה בבכור בהמה טהורה, ובוודאי לא בבכור אדם. רש"י מבאר: "הוא הפסיד ממונו של כהן, לפיכך יפסיד ממונו". אך מדוע נתייחד החמור מלכתחילה מכל שאר בהמות טמאות להזקיקו פדיון, עד שייחשב מי שאינו פודהו כאילו הוא מפסיד זכות המגיעה לכהן בדין?

המפרשים נדרשו לשאלה זו וכתבו טעמים שונים:

רש"י:

פטר חמור ולא פטר שאר בהמה טמאה, וגזירת הכתוב היא, לפי שנמשלו בכורי מצרים לחמורים^א. ועוד, שסייעו את ישראל ביציאתן ממצרים, שאין לך אחד מישראל שלא נטל הרבה חמורים טעונים מכספים ומזהבם של מצרים.

ראב"ע:

כי כל בכור מצרים אדם ובהמה מתו, כי ה' לא מילטם מן הגזירה שגזר על בכורי מצרים, רק שיהיו מוכנים לעבודתו, ולא היו לישראל בהמות טמאות כי אם החמורים לבדם, על כן לא יפדה בכור מין אחר.

ספורנו:

בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים – בחזק ידם של מצרים הוציאנו ה', כאומרו: "ותחזק מצרים על העם", באופן שלא יוכלו לשאת נכסינו בעגלות כמנהג מצרים, והוצרכנו לשאת בחמורים. ונעשה בהם נס שהספיקו לזה בכמו רגע, וחלה עליהם איזו קדושה ראויה לפדיון.

ברם, נראה שאפשר לחשוף עומק נוסף על-ידי התבוננות בענייניו של החמור, המופיע כבר בשלבים המוקדמים ביותר של גאולת ישראל ממצרים.

חמור שנברא ערב שבת בין השמשות

בדרך לימודה של תורה אנו מורגלים לדקדק בחסרות ויתרות, מתוך הכרה שלעולם אין התורה נוקטת שפת יתר וכל מילותיה שקולות ומדודות. מתוך כך אנו מתפלאים למצוא בתוך סיפור יציאת מצרים פרט שלכאורה אין בו צורך – בהמת הרכיבה שבה השתמש משה רבנו במסעו ממדין למצרים: "ויקח משה את אשתו ובניו וירכבם על החמר וישב ארצה מצרים ויקח משה את מטה האלקים בידו"^ב.

הקשה על כך המהר"ל^ג כמה קושיות: ראשית, מדוע נאמר "החמור" בה"א הידיעה, האם היה שונה מחמורים אחרים? שנית, מפני מה הרכיב את אשתו ובניו על חמור ולא על גמל, בהמה הראויה יותר לרכיבה במדבר? וכללן של שאלות אלו הוא מפני מה זקוקים אנו לסיפור זה כלל ועיקר, ומה ראתה התורה ללמדנו בזה.

א. ראה יחזקאל כג כ: "אשר בשר חמורים בשרם".

ב. שמות ד כ.

ג. גבורת ה', פרק כט.

כדי ליישב את קושיותיו הביא המהר"ל את דברי חז"ל, שעליהם הוא אומר ש"הפליגו מאוד בחכמתם לגלות מצפוני החמור":

"וירכבם על החמר" – הוא החמור שרכב עליו אברהם אבינו, דכתיב: "ויחבש את חמרו"^ד, והוא החמור שעתידי לרכוב עליו מלך המשיח, דכתיב: "עני ורכב על חמור"^ה, והוא החמור שנברא בין השמשות בששת ימי בראשית.^ו

הדברים מופלאים ותמוהים. לשם מה דרוש חמור שהאריך ימים כל כך, מששת ימי בראשית ועד ימיו של משה? האם הייתה בו באותו חמור סגולה שהבדילה אותו משאר חמורים? וכי חמור פשוט לא היה מסוגל להוביל את משה ובני ביתו למצרים? מבאר המהר"ל:

דע כי כל רכיבה הוא מורה על שהרוכב נבדל מן אשר רוכב עליו ומתעלה עליו, כי מאחר שהוא רוכב עליו מתנשא עליו ואינו מצורף עם אשר הוא רוכב עליו. וכאשר רצה הקב"ה להגדיל את אברהם ואת משה – לא התנשאות שהוא למלכים שהם מתנשאים בגבורתם או בעושרם, אבל התנשאות זה התנשאות מעלה קדושה ומעלה נבדלת שהיו קרובים אל מעלה אלוקית – נתן להם הקב"ה להיות רוכבים על החמור, שזה מורה שהוא רוכב על החומריות, מתנשא עליו ורוכב עליו לפי שהוא נבדל מן החומר...

ומניין אתה מוצא שהיו אלו שלושתן מתנשאים על העולם? שהרי דרשו רז"ל כן אצל אברהם: "ויוצא אתו החוצה"^ז – שהוציא אותו חוץ מחללו של עולם^ח; וכן דרשו בשמות רבה בפרשת בא על משה: "נטה ירך על השמים"^ט – מלמד שהגביה את משה למעלה משמים. למדנו מזה שאלו שניהם היו מושלים על עולם הגשמי והיו נבדלים ממנו, וזהו היה עצם מעלתן.

ולכך היו רוכבים על החמור שנברא בין השמשות, כי מאחר שהיו רוכבים על החמור שנברא בין השמשות, ובריאה בין השמשות היא על הטבע. וזה כי הנברא בששת ימי בראשית לפי שהם ימי החול הנברא בהם הוא טבע לגמרי, אבל בין

- ד. בראשית כב ג.
- ה. זכריה ט ט.
- ו. פרקי דרבי אליעזר, פרק לא.
- ז. בראשית טו ה.
- ח. ראה בראשית רבה מד: יב.
- ט. שמות י כא.
- י. ראה שמות רבה יב: ג.

השמשות מפני שבין השמשות קצת חול וקצת קודש, ברא בו דברים שהם אינם טבע לגמרי.^א

החמור, בהמת משא המסוגלת לטעון על גבה שפע רב, מסמל את החומריות. בעולמם של שלושת גדולי העולם הללו – אברהם, משה ומשיח – נחשף כיצד כל כוחות החומר הופכים לכלי שרת בידי הקדושה, ועל־כן יש הרבה מה לספר על רכיבתם ועל חמורם. רכיבה זו לא הייתה ככל הרכיבות, חלק מסדר העולם הטבעי שנברא בששת ימי בראשית, אלא הוויה מיוחדת ששייכת לסדר הפלאי של בין השמשות – "על הטבע".

מוסיף המהר"ל ומוכיח שאכן, שלוש הדמויות הרוכבות על החמור היו כאלו שגם רכבו והתנשאו מעל חומריות העולם. נוסף לנו על דבריו שגם המפגש בינו ובין החמור המיוחד הזה מתרחש ברגע שבו נדרשו לגלות בתוכם כוחות על־טבעיים, כאלו שאדם שאין לו התנשאות גמורה מעל החומר אינו מסוגל לגלותם.

אברהם רוכב על החמור בלכתו לקיים את מצוות ה' ולעקוד את יצחק בנו. לשם מעשה כזה היה עליו ודאי לרכוב על כל מושגי החומר, שכן אהבת האב לבנו היא אחת הנטיות האנושיות החזקות ביותר, ועקידת הבן דורשת כוחות על אנושיים שיש בהם כדי להחליש במידה מרובה את החיבור הפנימי אל המציאות החומרית.

משה רבנו רוכב על החמור כשהוא מגייס את כל כוחות אמונתו בדבר ה' לטובת משימה שאין בן אנוש מסוגל לבצעה לבדו – לגאול אומה ששקועה מאות שנים בעבדות ובטומאה ולהוציאה לחירות גשמית ורוחנית מתחת ידו של שליט אדיר. רכיבתו שלו על החמור היא ביטול כל יישותו ומציאותו החומרית בפני הרצון האלוקי, שבכוחו נשלח להתמודד עם פסגת הכוח החומרי ולמגר אותה כליל.

כך גם ברוכב השלישי, הוא מלך המשיח שייגלה במהרה בימינו. אותו "עני" יצליח במשימה הבלתי־אפשרית, למראה עין אנושית, של הפיכת העולם כולו למקום גילוי כבוד ה' והבאת כל ברואיו לקרוא כולם בשמו יתברך ולעובדו שכס אחד^ב. בימיו תימלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים^ג, ותחת מלכותו תכלה הרשעה כולה כעשן ותעבור ממשלת זדון מן הארץ^ד.

נמצאנו למדים: אותו חמור שעניינו שנוי בתורה ומשולש בנביא אינו חמור פשוט, אלא חמור שיש בו עניין צפון – "מצפוני החמור". אף שמצד גילוי החומרי לא הייתה בו שום

יא. ראה צפניה ג ט.

יב. ראה ישעיהו יא ט.

יג. ע"פ נוסח תפילת ראש־השנה ויום־הכיפורים.

מעלה שאין בכל שאר החמורים, הנה מצד פנימיותו ביטא החמור הזה את קו התפר שבין המציאות החומרית והמעלה האלוקית ואת נקודת ההשקה של החול והקודש. מי שזכה לרכוב עליו הוא מי שהיה מסוגל להעמיד את עצמו מעל חללו של עולם, לנטות ידו על השמים, לפעול עם א-ל במגמה הגדולה הנטועה בששת ימי בראשית והיא הולכת ומגשימה את עצמה מעקדת יצחק לגאולה ראשונה שנגאלו ישראל ממצרים, ומגאולה ראשונה לגאולה אחרונה שייגאל מלך המשיח את העולם כולו.

אם נתמקד בחמור המופיע בפרשתנו, הרי עיקר המסר הצפון בו הוא הדרישה שלא להשתעבד לנתוני ה"מצוי" ולא להתיירא מפני הקשיים שמציבה המציאות בדרך הגאולה, אלא להאמין באמונה שלמה שאפשר שתינתן בידי בשר־ודם היכולת לפעול כנגד הטבע ולחולל את הבלתי־אפשרי – ברצון ה'. דרישה זו מגדירה את אישיותו של השליח הראוי להוציא את ישראל ממצרים, וכפי שנראה להלן – גם את הזהות הישראלית עצמה.

ראיית הנשמע

אם נעיין במה שצמח מתוך הרכיבה על החמור, נמצא עדות לכך שאמנם הצליחה שליחותם של אברהם ומשה ועיניהם של בני הארץ נפתחו למבט אלוקי שהיה מסוגל לראות מעל ומעבר לפני המציאות הגלויה.

כשהצטווה אברהם אבינו לעקוד את יצחק, לא אמר לו הקב"ה היכן יבנה את מזבח לפניו. כיצד ידע? חכמים מספרים:

"והעלהו שם לעלה"^{יד} – אמר לפניו: ריבון העולמים! לאיזה הר? אמר לו: בכל מקום אשר תראה את כבודי עומד וממתין לך שם ואומר לך זהו המזבח, שנאמר: "על אחד ההרים אשר אמר אליך" ... ביום השלישי הגיעו לצופים, וכיוון שהגיעו לצופים ראה כבוד השכינה עומד על גבי ההר, שנאמר: "ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחק"^{טו}. מה ראה? ראה עמוד של אש מן הארץ עד לשמים. אמר ליצחק בנו: בני, רואה אתה כלום באחד מן ההרים הללו? אמר לו: הן. אמר לו: מה אתה רואה? אמר לו: אני רואה עמוד של אש עומד מן הארץ ועד לשמים, והבין אברהם כי נרצה הנער לעולה. אמר לישמעאל ולאליעזר: רואים אתם כלום באחד מן ההרים הללו? אמרו לו: לאו. ואמר להם: "שבו לכם פה עם החמור"^{טז}. אמר להם: כשם שאין החמור רואה כלום, כך אתם אינכם רואים כלום...¹

יד. בראשית כב ב.

טו. שם כב ד.

טז. שם כב ה.

החמור מוסיף ללוות את אברהם בדרכו, והוא מסמן לנו מי שייך למעלתו העליונה ומי לא. נערינו של אברהם, שלא התקדשו בקדושת ישראל העתידה, נותרים לשבת עם החמור, וכדברי חז"ל – "עם החמור" – עם הדומה לחמור¹⁷, מאחר ולא הופיעה בהם סגולת ראייה פנימית ולא הבחינו בכבוד השכינה הזורח על הר המוריה. מנגד, עיניהם של אברהם ויצחק, העוקר והנעקד, היו פקוחות לראות מה שמעבר למציאות החומרית.

יש לדייק בפסוקים ובדברי חז"ל, שכן לאברהם נאמר "על אחד ההרים אשר אמר אליך", אולם בסופו של דבר אין אנו מוצאים שנאמר לו דבר. משמע: אותו עמוד של אש שראה אברהם, הוא הדיבור האלוקי. אברהם ויצחק ראו את הנשמע.

מעלה זו עצמה התגלתה גם במעמד הר סיני, שהיה תכלית שליחותו של משה רבנו, ככתוב: "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה"¹⁸. כשנגלה כבוד ה' לכל ישראל, העומדים למרגלות ההר, נאמר בהם: "וכל העם ראים את הקולת"¹⁹ – ראיית הנשמע.

אמנם אין לנו השגה במעלה נשגבה זו, אך נראה לתת בה מושג כלשהו בדרך הבאה: אם הראייה היא רוחבית וכללית, תופסת תמונה מקיפה אך אינה מתמקדת בפרטים הקטנים, הנה השמיעה מצמצמת את יכולת הריכוז לקול אחד שאותו היא מפנימה לעומקו. משום כך אנו מוצאים הלכה הקובעת כי "תרי קלי לא משתמע"²⁰ – לא ניתן לשמוע שני קולות יחד ולהתרכז בשניהם. מתוך כך, ראיית הנשמע היא תופעה החורגת מחוקי הטבע ומאחדת את שתי המעלות: שיהיה אדם מסוגל לשמוע דברים רבים ולהבינם בו זמנית.

במדרגה זו עמד אברהם אבינו, בשעה שהוציא אותו הקב"ה מחוץ לחללו של עולם. מנקודת מבט עליונה זו היה בכוחו להבין את התמונה השלמה, הכוללת, בדרך שאין שום אדם מסוגל לה. ואם אדם כמוהו נחשב ליחיד במינו, הנה פלא גדול שבעתיים היה מעמד הר סיני שבו זכו למעלה זו בני ישראל כולם, שראו את הקולות ובתוכם גם "זכור ושמור בדיבור אחד" – "מה שאין הפה יכול לדבר ומה שאין האוזן יכול לשמוע"²¹.

יז. יבמות סב, א.

יח. שמות ג יב.

יט. שם כ יד.

כ. ראה ראשי השנה כז, א.

כא. ראה שבועות כ, ב.

העלאת החומר

מתוך כך נשוב אל שאלתנו, מפני מה נצטוו ישראל לפדות את פטרי חמוריהם, וניתן טעם בדבר: מה שהצליחו אברהם ומשה לעשות, לא עלה בידי כל ישראל באותה שעה. שני דיברות שמעו מפי הגבורה מתוך אותה רוממות של ראיית הנשמע, אולם ליותר מזה לא היו מסוגלים – "וירא העם וינעו ויעמדו מרחק, ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלקים פן נמות"^{כב}.

ובכל זאת, קדושת ישראל הנבדלים בתכלית מ"עם הדומה לחמור" מחייבת את הגבהתם מעל החומר, וזאת גם אם אין הם מסוגלים לרכב עליו ולהיבדל לחלוטין ממנו ומגדריו. לתכלית זו ניתנה להם מצוות פדיון פטר חמור, שאינה פדיון קדושה קיימת – כמו בבכורות האדם והבהמה הטהורה – אלא קריאת כיוון ליחס נכון ומתוקן אל החומר. כך מבאר מרן הרב זצ"ל:

עניין החומריות הוא גם כן מיוחס אל החמור, ועליכן ניתנה גם כן מצוות פדיון פטר חמור להעיר על ההתקדשות מההשתקעות בחומריות גסה, לא כמצרים אשר "בשר חמורים בשרם"^{כג}. והנה הפדיון יורה לנו שאמנם צריכה החומריות להיות נמצאת, אלא שתתעלה במעלות הקדושה.^{כד}

ניתן היה לחשוב ששתי דרכים קיימות בפני המבקשים לעבוד את ה': יחידי הסגולה הזוכים "לרכוב על החמור" רשאים לקיימו ברשותם ולעשות שימוש בכוחותיו, ולעומתם מי שאינם זוכים לכך נדרשים לבטלו מכול וכול כדי שלא ייגררו בעקבותיו לחיים חומריים, נמוכים ומגושמים. אולם התורה מורה לנו אחרת:

דרך המלך היא "וכל פטר חמור תפדה בשה" – לקיים את החומר, אך לקשר אותו אל הקדושה המופיעה בדמותו של הכהן, איש עבודת הקודש האמון על הוראת התורה לישראל. הכהן הוא ממשיך דרכם של אברהם ומשה, וכאשר אנו נותנים לו את פדיון פטרי חמורינו הוא מאיר בנו משהו מאותו אור עליון שאין אנו מסוגלים לראותו בקביעות. אמנם, אם לא נדע לחבר את החומר אל הקודש, יאבד החמור – כלומר: החומר, הכסף, הרכוש – כל זכות לקיומו: "ואם לא תפדה וערפתו".

הלימוד הזה הוא בסיס קיומם של ישראל כעם הנבדל משבעים אומות העולם, "עם הדומה לחמור", והוא עתיד להופיע במצוות רבות שנצטוו ישראל בארץ, לאחר י"ד שנים של כיבוש

כב. שמות כ יד-טו.

כג. יחזקאל כג כ.

כד. עין אי"ה ברכות ט: פח.

ונחלה: התרומה, הביכורים, מתנות העניים ועוד^כ. אמנם התורה לא המתינה לעת ההיא, שבה יכונו ישראל חיי חומר מלאים של עם בארצו, ואף לא למעמד הר סיני הנשגב, שבו הם עתידים לראות בעיניהם את קדושת החומר. היא מקדימה לנו אותו כבר בשלב זה, עם היציאה ממצרים, וזאת מאחר וכבר כעת הם זקוקים לו, כדי שיוכלו לעמוד בפני שפע החומריות שהורעף עליהם מיד בצאתם ממצרים. כך מבאר רש"י את עניינה של המצווה: "פטר חמור ולא פטר שאר בהמה טמאה... שסייעו את ישראל ביציאתן ממצרים, שאין לך אחד מישראל שלא נטל הרבה חמורים טעונים מכספים ומזהבם של מצרים".

רק כעת נחלצו בניישראל מציפורניה של מדינת עבדים שראתה את השפע החומרי כפסגת הקיום, והאידיאל שהציבה היה "תכבד העבדה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר"^כ. בשעה זו, כשניתנה להם חירות פתאומית ויחד אתה עושר עצום, רבה הייתה הסכנה שיבואו החמורים הטעונים ויאטמו את עיניהם ולבם של ישראל בפני ראיית הייעוד האלוקי שלשמו נגאלו, חירות של תורה וקדושה בדרכם של אברהם ומשה הרוכבים על החמור.

באה התורה ומזהירה: "וכל פטר חמור תפדה בשה". את ראשית החומר, המתבטא בבכור החמור, יש לפדות – ואת תמורתו לתת לכהן. לא לשם עושר חומרי של כלי כסף, כלי זהב ושמלות פדה ה' את בכורות ישראל והבדילם מעל בכורות מצרים המוכים. המגמה היא לעלות מטומאה לטהרה, לרתום את השפע החומרי אל מעלת הקודש, שאם לא כן מה בין אלו לאלו? מוטב שנערופן את החמור, וחסל.

מצווה זו נעשתה עיקר גדול החקוק על לוח לבנו ונתון בין עינינו בפרשיות התפילין, שאותן אנו מניחים מדי יום ובהן מקופלת תמצית ייעודנו כעם ה'. היא גם המבחן הבסיסי ביותר שבו תלוי עתידנו בארץ ישראל, ולכן דרשו חז"ל: "והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני" – עשה מצווה זו, שבשבילה תיכנס לארץ^כ.

כה. וראה דברי מרן הרב זצ"ל (עין אי"ה ברכות ז: יז): "תניא: איזהו עם הארץ?... וחכמים אומרים: כל שאינו מעשר פרות כראוי... יש אדם שאף שבעצמו לא הגביה את רגשותיו שתהי' פנייתו בהנאות הגופניות לצד המעלה, אבל בשכל ובאמונה מכיר ומודה הוא שזוהי התכלית האנושית, ואינו מהחשוכים הסוברים גם בהסכמתם שרק ההרגשה החמרית על כל שאון רגשותיה היא תכלית אושר החיים האנושיים. ואיש כזה יודה על כל פנים ביקרת ערך שלמי המעלה המיוחדים לתורה ולעבודת ד', שהם סגולת מין האנושי, ושיש יתרון לאדם בכל עמלו בהחזיקו בידם. על-כן יעשר פרותיו כראוי וייתן טרף לעבדי ה' המחזיקים בתורתו – שזהו יסוד המעשרות בכללם".

כו. שמות ה ט.

כז. קידושין לו, ב.

חמורו של משיח

ביטוי מיוחד למבט המעמיק אל תוך "מצפוני החמור", כהגדרתו של המהר"ל, נמצא בחזונו של מרן הרב זצ"ל אודות דורות עקבתא דמשיחא – שבהם הולך ומתגלה הרוכב השלישי: "עני ורכב על חמור".

מן המפורסמות היא שאחת הנקודות הבולטות במחלוקת שהתעוררה כנגד הרב זצ"ל נגעה ליחסו המקרב למי שניתן לכנותם "פושעי ישראל", חלוצים שמסרו נפשם על בניין הארץ וקידום תחייתו של עם ישראל בתוכה ויחד עם זאת העידו על עצמם שהם "אפיקורסים להכעיס" ועקרו במעשיהם את כל הקדוש לישראל.

באיגרתו הידועה לרידב"ז¹ מגולל הרב זצ"ל את עיקרי משנתו בנושא זה, ומבאר ששני כוחות יסודיים בונים את את קדושת ישראל ומכוננים את דבקתם באביהם שבשמים: כוח הסגולה, משמע: טבע הקדושה המוטבע בנשמות ישראל מירושת האבות הקדושים; וכוח הבחירה, התלוי בדרך שבה יבחר כל אחד מהם לחיות את חייו, בלימוד תורה וקיום מצוות או ח"ו להפך.

כוחות אלו מופיעים שניהם בכל הדורות, אולם היחס המתקיים ביניהם משתנה. ישנם דורות שבהם בולט יותר כוח הבחירה, וישנם דורות אחרים שעיקר מעלתם היא מצד הסגולה. כך בדורות האחרונים שבטרם בוא הגאולה, דורות של עקבתא דמשיחא, שבהם "מתגבר ביותר כוח הסגולה, שהוא תוכן 'זוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה'".

והוסיף הרב לבאר:

ובדורנו נתרבו נשמות רבות שאף-על-פי שהן שפלות מאוד בעניין הבחירה, ועל-כן הם נגועים במעשים רעים רבים ובדעות רעות מאוד, ד' ישמרנו, מכל מקום אור הסגולה מאיר בהם, ועל-כן הם מחבבים מאוד את כללות ישראל וחושקים בארץ-ישראל, ובכמה דברים טובים ויקרים מהמידות שהם באים מסגולת ישראל בטבע נפשם הם מצוינים בהם.

דברים אלו, כשלעצמם, הם בבחינת צפונות ונסתרות שרק בעלי מבט פנימי מסוגלים להבחין בהם. ועל כן מסייג הרב את דבריו ומזהיר שאין הבחנה זו מסורה אלא לתלמידי חכמים גדולים ומיוחדים, העוסקים ברזי תורה בהבנה פנימית. קירובם של פושעי ישראל על-ידי צדיקים כאלה מסוגל לעורר את הטוב הסגולי הצפון בהם ולהגבירו על הרע הבחירי עד להכנעתו – ואם לא בהם עצמם, כי אז בזרעם. בעלי עין בוחנת כזו מסוגלים גם להבדיל בין פושעי ישראל מן הסוג האמור, ובין פושעים גדולים יותר שכבר יצאו מגדר זה, ואיבדו

את סגולתם הפנימית לגמרי. הם שאמר עליהם דוד המלך "הלא משנאיך ה' אשנא"^ט, וכנגדם תיקנו חז"ל את ברכת המינים שבתפילת שמונה-עשרה.

אלא שהרב זצ"ל מוסיף ומבאר שאבחנה זו, שכוחה יפה לרוב הדורות, אינה מתאימה לדורות של עקבתא דמשיחא:

אבל דור של עקבא דמשיחא הם יוצאים מכלל זה, שהם כדברי תיקוניזוהר: "טוב מלגאו וביש מלבר"^ל. והם "חמורו של משיח" שנאמר עליו "עני ורכב על חמור", והכוונה: כמו חמור, שמבחוץ יש בו שני סימני טומאה, אם כן הטומאה בולטת בו יותר מבחזיר וגמל וכיוצא בהם, שיש בהם סימן טהרה אחד על כל פנים, ומכל מקום יש בו בפנימיותו עניין קדושה גם כן שהרי הוא קדוש בבכורה, ועניין מה שהתורה אמרה על-זה שם "קדש לי" הוא גדול מאוד מאוד.

וכן הן הנשמות של אותם שהסגולה הישראלית לבדה מתגלה בהם בעקבא דמשיחא, ולהם יש תרופה, אף-על-פי שיש בהם סירחון גדול וחושך רב וכבד מאוד. אמר על זה רב יוסף: "ייתי ואזכי דאיתיב בטולא דכופיתא דחמריה"^{לא}. ורב יוסף היה דרכו להביט על הפנימיות... ותלמידיו הם הולכים בדרכיו".

בגמרא שמתוכה מצטט הרב זצ"ל מפליגים שניים מגדולי האמוראים – עולא ורבה – בעצמתם של חבלי משיח, הצרות שיבואו על ישראל בדורות עקבתא דמשיחא. עד כדי כך מגיעים הדברים, שהם מאחלים לעצמם: "ייתי ולא אחמיניה" – הלוואי שלא יבוא בימיי ולא אראנו, כדי שאנצל מאותן צרות. לעומתם אומר רב יוסף: "ייתי ואזכי דאיתיב בטולא דכופיתא דחמריה" – הלוואי ואזכה לשבת בצל גללי חמורו; ומסביר רש"י: "אפילו בכך אני רוצה ובלבד שאראנו".

דווקא רב יוסף, שהיה עיוור^{לב}, ידע להתבונן במציאות במבט פנימי ומדויק (כמבואר בדברי הרב, עיין שם). יכולת זו גילתה לו שגם כשפני המציאות הגלויה יעידו בישראל שנתרחקו עד מאוד מעלייתם הזמנית במעמד הר סיני, ומציאותם החומרית התעבתה והתגשמה עד שאין כאן רק חמור אלא גם גללים הנותנים ריח סרוח ומבאיש, עדיין רב הטוב הצפון בפנימיותם וכדאי לזכות ולראות בעידן שבו יבואו עליהם חבלים וייסורים שיחלצו את הפנימיות הטובה מתוך החיצוניות הסרוחה.

כט. תהלים קלט כא.

ל. ראה תיקוניזוהר צג, ב.

לא. סנהדרין צח, ב.

לב. ראה בבא-קמא פז, א.

גללי החמור, מלמד רב יוסף את תלמידיו שבכל הדורות, הם סימן של חיים. אם היו ישראל משוקעים בחומר עד גמירא, היה הולכים בדרכו של החומר – הכלה ומתפורר במשך הזמן. אם אדם מהלך במדבר שמם ומבחין בגללי חמור, סימן משמח הוא מאחר והוא מעיד על קיומם של חיים. את אותה נקודת חיים סגולית שירשו ישראל מאבותיהם אין החומר מסוגל לעקור. עד כדי כך גדול הוא כוח הבחירה האלוקית שבחר הקב"ה בנשמות מיוחדות אלו, היורדות לעולם בדורות חשוכים כל־כך, נשמות שעליהן נאמר "קדש לי".

משום כך, אומר הרב זצ"ל שיש לקרב את אלו העוסקים בתשתית החומרית של בניין הארץ, מאחר ולא החמור בלבד כי אם אפילו גללי החמור מהווים עדות לקיומן של נשמות קדושות שאותן עתיד הקב"ה לגאול ללא צל של ספק. כשם שאנו זוכים ורואים בגאולת הגוף ההולכת וצומחת, כך נזכה בוודאי לראות בגאולת הרוח והנשמה.

פני הדור כפני הכלב

מצפונוי החמור, שאין לו אף סימן טהרה בחיצוניותו, מעידים על עומק הבחירה האלוקית בישראל. בחירה זו, שתתגלה בב"א בכל תוקפה בזמן גאולתנו, יסודה בגאולת מצרים, וכמאמר הכתוב:

ויאמר משה כה אמר ה' כחצת הלילה אני יוצא בתוך מצרים. ומת כל בכור בארץ מצרים... והיתה צעקה גדלה בכל ארץ מצרים אשר כמהו לא נהיתה וכמהו לא תסיף. ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשנו למאיש ועד בהמה, למען תדעון אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל.

גם כאן יש לשאול: מדוע ראתה התורה לנכון לספר לנו על התנהגותם של הכלבים בצאת ישראל ממצרים? ומדוע נבחרו דווקא הכלבים להנציח הפליה זו לדורות עולם?

על השאלה הראשונה עונה רבי אברהם שמואל בנימין סופר זצ"ל, בעל ה"כתב־סופר":

והנה מכל מכות שהביא ה' על מצרים לא נראה עדיין כי אנחנו אהובים לה', כי אלוקים יבקש הנרדף, ובמדרש: "אפי' רודף צדיק ונרדף רשע"²⁷. ולכן ראויים היו מצרים להענישם. ועדיין לא נראה כי אהובים אנחנו למקום ובחר בנו מכל העמים ומשגיח עלינו בפרטות. והנה במכת בכורות, שהיה צעקה גדולה במצרים, ובטבע כשיש קול רעש וצווחה הכלבים צווחין ונובחים, וכאשר מכל מקום לא חרץ כלב את לשונו היה נראה לכול השגחת ה' לסתום פיהם של כלבים שלא להחריד איש מישראל ושלא להזיקו, ושמר אותם בעין פקיחא נגד הטבע. ואז נודע השגחת ה'

לג. ראה ויקרא רבה כז: ה – "לעולם הקב"ה תובע דמן של נרדפין מן הרודפין".

הפרטית על ישראל להצילם מכל צר ונזק, מה שלא נראה עד הנה מכל מניעות המכות שלא בא עליהם, כי מה פשעם ומה חטאתם.

ויען שנתברר ההבדל שבין ישראל לאומות העולם על-ידי הכלבים, לכן כשציווה שיהיו קדושים על-ידי פרישות מאכילת טרפה ואז יהיו מובדלים ומצוינים מהאומות, אמר: "לכלב תשליכון אותו"^{לד}. ראוי שייטלו הכלבים שכר הטרפות אשר על-ידי זה אתם קדושים, מפני שעל ידם נתגלה שאתם שלי...

ולפי זה אתי שפיר דאמר "לא יחרץ כלב... למען תדעון אשר יפלה ה'", היינו שזה לכם אות ומופת שלא לעת עתה בלבד אני מפליא בין ישראל למצרים לבקש הנרדף, אלא גם לעתיד יפלא ה' בין ישראל למצרים והצלתי אתכם מכל נזק לאהבתי אתכם.^{לה}

מבואר מדבריו שמה שלא נבחו הכלבים בעת צאת ישראל ממצרים לא היווה מרכיב הכרחי בגאולה, אלא בא אך ורק כדי להורות על אהבת ה' לישראל עמו – אהבה שאינה תלויה בדבר. את טעמה של אהבה זו, ומה שהיא מעידה על טבען של נשמות ישראל, מבאר הרב חרל"פ זצ"ל:

הנה המושג האמיתי של בחירה לא ייתכן אלא בשני דברים שקולים ואין שום הכרח או סיבה לבחור בזה יותר מבוזה, שכשם שהבחירה הבאה מחמת אונס אינה בחירה כן גם בחירה הבאה מאיזה נימוק אינה בחירה... וכשרצה הקב"ה לגלות את בחירתו העליונה בעם קודשו, השאירם במצרים עד הרגע האחרון שלא יוכלו עוד להתמהמה והגיעו לידי מדרגה שהיה למקטרג פתחון פה לקטרג "הללו והללו", ודווקא אז בחר בהם ה' אף-על-פי שאינם כדאים לגאולה... ועל-ידי זה הייתה בחירתו של הקב"ה בישראל בחירה אמיתית ושלמה.^{לו}

בחירה עצמית זו היא שאליה רמז מרן הרב זצ"ל בדבריו אודות סוד נשמתם של פושעי ישראל בדורות האחרונים, אלו שכוח הסגולה מאיר בהם ביחס הפוך לכוח הבחירה. הבחירה האלוקית, שאינה תלויה בלימוד התורה או בקיום מצוותיה, היא זו שעליה הוא קורא "וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בנייהם – למען שמו באהבה".

על שאלתנו השנייה, מדוע דווקא הכלבים – חיות טמאות – הם שנבחרו להיות שלוחיו של הקב"ה לגילוי סגולתם העצמית של ישראל, משיב מדרש פרק שירה:

לד. שמות כב ל.

לה. כתב-סופר על התורה, פרשת בא, ד"ה ולכל בני ישראל.

לו. מי-מרום, הגדה של פסח, עמ' צב.

רבי ישעיה, תלמידו של רבי חנינא בן דוסא, התענה פ"ה תעניות. אמר: כלבים, שכתוב בהם "והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה"^{לז}, יזכו לומר שירה?! ענה לו מלאך מן השמים ואמר לו: ישעיה, עד מתי אתה מתענה על זה הדבר וכו'. שלחוני מן השמים ליזקק אליך להגיד לך במה זכו הכלבים לומר שירה, לפי שכתוב בהם "ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו", ולא עוד אלא שזכו שיעבדו עורות מצואתם וכותבים בהם תפילין ומזוזות וספרי תורה.^{לח}

אם כן, שוב אנו מוצאים את קדושת ישראל נרמזת לא רק בבהמה טמאה אלא אף בצואתה... אם סירחונם של גללי החמור רומז לעובי החומרנות והרכושנות, הרי סירחונה של צואת הכלבים היא מידת העזות הידועה גם כחוצפה. במידה זו "נתעטרו" דורות עקבתא דמשיחא, כמאמר המשנה: "בעקבות משיחא חוצפא יסגא... פני הדור כפני הכלב"^{לט}.

כשם שהחמור צופן סוד המתגלה הן בגאולת מצרים והן בגאולה העתידה, כך גם הכלב. צואתו, שאי אפשר להתעלם מסירחונה ומן הנזקים הפנימיים המתלווים אליה, עתידה בסופו של דבר להיות לכוח המעמיד ומחזק את התורה עצמה.

כותב מרן הרב זצ"ל:

"פני הדור כפני הכלב", והכלב יש לו גם כן כמה מידות טובות, והוא נאמן לאדוניו מאוד, וכשמעלים אותו הוא עולה להיות במעלת בן, כגימטריא שלו, וזוכה לאלוה"ו – "כלבים משחקים אליהו בא לעיר"^{מא}

ידוע כי "לא הביישן למד"^{מב}, ולפעמים משמשת חוצפת התלמיד כדי לגלות את הצדדים הפנימיים באישיותו של רבו, ולבחון האם הוא גדול דיו כדי לעמוד לפניו ולהורות לו דרך. באותו אופן יש להתבונן על עזותם של דורות הגאולה, שאינה שלילית בעיקרה, אלא נועדה להביא לביורר עמוק ונוקב. ברצות ה', מתוך העזות וההתרסה תיבנה בסופו של דבר תורה עמוקה יותר – והרי זה כספר תורה שעורותיו מעובדים בעזרת צואתם של הכלבים החצופים.

אם כן, עניין אחד לכלב ולחמור. שניהם חיות טמאות, ועם זאת – יש בהם תכונות המעידות על טהרה פנימית ויש להם תפקיד חשוב בבניין הגאולה. חוצפתו של הכלב – למרות

לז. ישעיהו נו יא.

לח. אוצר המדרשים (אייזנשטיין), עמ' 525.

לט. סוטה ט: טו.

מ. ראה בבאקמא ס, ב.

מא. פנקס ראשון ליפו, קלא.

מב. אבות ב: ה.

סירחונה – מכריחה אותנו לפנות אל העומק ואל הגובה, לכוון קומה עליונה יותר של הבנה בתורתנו הקדושה ולגלות מתוכה בשורה גדולה ורוח חדשה. חומריותו הגסה של החמור, הנמשלת אף היא לגללים בעלי ריח בלתי נעים, היא המכוננת את הבסיס לחיים מלאים של עם בארצו, שהרי "אם אין קמח – אין תורה"^מ.

בבוא הגאולה, נזכה לראות את אותן נשמות המשולות לכלב ולחמור – נשמות שפנימיותן קדושה, אולם בחיצוניותן הן מתגלות ביחס של חוצפה ובוז כלפי התורה ועולם הקודש – מתבררות גם בהופעתן החיצונית בכוחם של תשובה ומעשים טובים, כהבטחת הרמב"ם^מ שסוף ישראל לעשות תשובה, ואזי יבוא אליהו להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. אמון, כן יהי רצון.